

MANUEL MARÍA: BIOGRAFÍA E OBRA

Camilo Gómez Torres

Resumo: O presente traballo ofrece un percorrido pola traxectoria vital de Manuel María seguindo un fío cronolóxico. Nas liñas que veñen a continuación preséntase a súa ampla produción literaria, que abrangue poesía, teatro, narrativa e ensaio, e ao mesmo tempo salíéntanse os dous ideais que inspiraron a súa vida e a súa obra: o amor por Galiza e a militancia a prol do país.

Abstract: This paper offers in a chronological order a journey through the life of Manuel María. His vast literary production, which includes poetry, theatre, narrative and essay, is showed in the following pages. The paper also focuses on the two ideals that inspired his life and work: the love for Galiza and the commitment on behalf of his country.

Palabras chave: Galiza, literatura, política e sociedade, biografía, Manuel María.

Key words: Galiza, Literature, Politics and society, biographyb Manuel María.

Dicir Manuel María é dicir poeta, narrador, dramaturgo, xornalista, mestre, divulgador cultural, político, procurador dos tribunais, editor, cidadán e incansábel peregrino dos camiños de Galiza e o mundo.

Os máis notábeis e significativos acontecementos da vida galega da segunda metade do século XX poden ser contados desde o miradoiro da súa traxectoria vital. Por tanto, achegarse a Manuel María é achegarse íntima e paradigmaticamente á vida galega da segunda metade do século XX, vida da que foi un entusiasmado, activo e sempre disposto protagonista.

1929-1948

Manuel María (Manuel María Fernández Teixeira) nace en Outeiro de Rei (Lugo) o 6 de outubro de 1929. É o primeiro fillo de D. Antonio Fernández Núñez e D.ª Pastora Teixeira Casanova, labregos acomodados. En 1931, 1934 e 1938 nacen os seus irmáns Xosé María, Antón María e Xesús María.

A súa infancia, rural e labrega, é feliz, grazas á posición acomodada da familia, economicamente forte e socialmente respectada (o pai era o alcalde da vila).

Comeza a escola en Outeiro. Logo, vai á de Rábade para preparar o exame de Ingreso no Instituto de Lugo. Nesta escola, que rexenta D. Xoán Bautista Núñez Varela, os sábados pola tarde o mestre failles ler e comentar textos literarios galegos da *Literatura galega* de Carré Aldao e a *Antoloxía* de Álvaro de las Casas. Na casa, o pai ten un exemplar dos *Cantares gallegos*, de Rosalía de Castro e algunhas pezas teatrais de Carré Alvarellos.

A súa personalidade literaria comeza a perfilarse nestes encontros semanais coa literatura galega; tamén serán decisivas as “clases de retórica poética aplicada” que nas sextas do verán recibirá de Manuel de Paderna, traballador na súa casa e, entre outros moitos oficios, poeta.

En 1942 fai o exame de Ingreso e inicia o Bacharelato no Instituto Masculino de Lugo, instalado no Pazo de Deputación ata 1951. Antes de rematar o curso, en maio, morre o seu pai e faise cargo da súa educación o seu tío paterno, D. Xosé, crego, profesor de Filosofía no Instituto Feminino e fundador da Igrexa da Milagrosa, de Lugo. Con el vivirá ate 1958, ano da súa marcha para Monforte. Despois de varios anos como alumno do Colexio Marista (o primeiro ano está internado), retorna ao Instituto ao comezar o curso 1947-48 para rematar o bacharelato.

Nestes anos, dedica gran parte do seu tempo libre á lectura. O seu tío dispón dunha excelente biblioteca, de temática relixiosa e filosófica fundamentalmente, pero tamén literaria. O profesor de Literatura do Instituto, D. Lázaro Montero, achégalle obras de clásicos españois e da Xeración do 27.

1949-1963

1949 é un ano transcendente na vida de Manuel María. Con só dezanove anos:

- pronuncia a súa primeira conferencia no Círculo de las Artes de Lugo: fala sobre a poesía de Juan Ramón Jiménez e as vangardas españolas;
- invitado polo poeta Luís Pimentel, presente na conferencia, intégrase na tertulia luguesa do café Méndez Núñez, tertulia na que participan escritores e artistas como Ánxel Xohán, Ánxel Fole, Ramón Piñeiro, Álvaro Cunqueiro e tamén Ricardo Carballo Calero e Aquilino Iglesia Alvariño, que daquela exercían a docencia en Lugo;
- crea, con Manuel Antonio Sopena, a revista *Xistral* (da que só poden sacar dous números por problemas económicos); no segundo número publica o seu primeiro poema galego (“Cantiga derradeira”);

- escribe o seu primeiro libro de versos, *Muiñeiro de brétemas*, que sairá ao ano seguinte na colección Benito Soto, de Pontevedra, libro que inicia a Escola da Tebra de poesía existencialista galega;
- e sae a súa primeira colaboración xornalística en *El Progreso*, de Lugo, sobre un libro de poemas de Luz Pozo...

Mais non todo é positivo neste 1949: diante da negativa do seu tío de pagarlle os estudos universitarios se non facía Dereito, matricúlase como alumno libre na facultade de Filosofía e Letras de Santiago, pero os resultados son negativos e abandona o proxecto. Deste fracaso dará testemuña no seu segundo poemario *Morrendo a cada íntre*, que publicará en 1952, e ao que pertencen estes versos:

Se escribo estes poemas
é para poder libramme
deste odio fatal que levo dentro
como unha maldición de Deus omnipotente.

Mais, os proxectos e traballos seguen.

En 1950, crea, coa colaboración de Ánxel Xohán, a colección de poesía Xistral, que saca cinco libros de versos galegos entre 1952 e 1955.

O servizo militar lévao en 1952 a Parga e Santiago, na compañía de Uxío Novoneyra, ao que trata desde os anos de estudantes de bacharel. En Santiago relaciónase, desde a tertulia do café Español, cos escritores da Xeración Nós e coa intelectualidade compostelá: Ramón Otero Pedrayo, Fermín Bouza Brei, Ramón Piñeiro...

En Santiago coñece ao pintor Carlos Maside que deixa nel unha intensa pegada: Maside, nos seus longos paseos, achégao á imaxe real e verdadeira de Galiza, ao pensamento nacionalista e socialista, e reafirma racionalmente o seu compromiso sentimental e telúrico, sentido a través do idioma e a natureza, coa concepción de Galiza como nación con lingua, cultura, historia, costumes e economía de seu.

En 1954, de novo en Lugo, inicia os estudos e prácticas de Procurador dos tribunais, profesión que comeza a exercer en Monforte en xaneiro de 1959. Entre 1954 e 1958, ademais dos estudos e prácticas de Procurador, ademais de atender á saída dos títulos da colección Xistral, ademais de axudarlle ao tío crego nos traballos administrativos da parroquia, os traballos de Manuel María focalízanse arredor da creación literaria e das colaboracións xornalísticas, gran parte delas pagadas.

E chega o amor. En 1956 Manuel María coñece a Saleta Goi García. O encontro de Saleta e Manuel María ten lugar nos salóns do Méndez Núñez, café onde

se celebraban as tertulias. Despois de varios meses de relación epistolar que une Lugo e A Pastoriza, fanse noivos. Vinte e cinco anos despois, o amor ten expresión poética nos fermosísimos *Poemas da labarada estremecida* (1981), parte importante do seu rico cancionero amoroso.

Saleta e Manuel María casan o día 9 de maio de 1959 en Lugo e fixan a residencia en Monforte, onde Manuel María vivía dende comezo de ano por mor do exercicio da profesión de Procurador dos Tribunais.

Os primeiros anos monfortinos non son doados: a precariedade do traballo profesional obrígaos a dar clases de Literatura nas academias monfortinas durante dez anos; ao tempo, mantén as colaboracións xornalísticas e fai durante dúas tempadas un programa na radio local monfortina. Mais, aínda que as necesidades económicas son moitas, rexeita o cargo de xefe de programación de La Voz de Vigo, cargo moi ben remunerado, porque esixía a afiliación á Falanxe.

Nestes anos, Manuel María escribe ademais dos dous poemarios xa citados (*Muiñeiro de brétemas* e *Morrendo a cada intre*) outros: *Libro de pregos* (1962), *Advento* (1954), *Poemas a Compostela* (1993), *Poema ó Miño* (publicado en 1996 como *O Miño canle de luz e néboa*), *Terra Cha* (1954), *Documentos personae* (1958) e *Mar Maior* (1963). Dous máis, *Entre a arxila e a luz* e *Camiños de luz e sombra*, escritos en 1957 e 1959 aparecerán en 2002 e 2001, respectivamente. E inédito segue aínda *Elexías*.

Ao tempo, poemas seus aparecen tamén nas revistas *Alba* (Vigo), *Alborada* (Barcelona), *Atlántida* (A Coruña), *Aturuxo* (Ferrol), *Cántico* (Córdoba), *Céltica* (Porto), *Galicia* (Buenos Aires), *Ínsula* (Madrid), *Papeles de Son Armadáns* (Palma de Mallorca) ou, entre outras, *Quatro Ventos* (Braga) e *Vieiros* (México); e nos xornais *Correo de Galicia* (Buenos Aires), *De Frente* (Montevideo), *El Ideal Gallego* (Lugo-A Coruña), *El Progreso* (Lugo), *La Noche* (Santiago), *La Región* (Ourense) etc.

Como dramaturgo, publica as primeiras pezas breves da serie “autos”: *Auto do taberneiro* (1957), *Auto do labrego* (1961) e *Auto do mariñeiro* (1961).

Especial atención ten o plano xornalístico. Nestes anos temos documentados arredor de 265 artigos en *Vida Gallega* (Lugo), *El Ideal Gallego* (A Coruña), *El Progreso* (Lugo) e outros medios galegos e exiliados

Nestes anos participa en 33 actos culturais.

1964-1977

Desde 1950 un grupo de galeguistas e nacionalistas galegos, entre os que está Manuel María, reúnen cada 25 de xullo en Santiago para asistir á Misa de Rosalía. Co tempo, este encontro irá afirmándose e reconfigurándose para converterse desde 1968 no Día da Patria Galega.

Ao tempo, os nacionalistas promoven novas asociacións culturais en Vigo, Pontevedra, Ourense e Ribadavia, e organizan cursos de lingua, ciclos de conferencias, debates, recitais, concursos literarios, mesas redondas, ciclos de cinema etc.

O traballo cultural de Manuel María medra. Se entre 1949 e 1963 protagoniza 33 actos culturais, entre 1964 e 1977 intervén en 162, que o levan por toda Galiza, ademais do País Vasco, Cataluña, Suíza, Bretaña e Portugal, principalmente. As conferencias e aulas son os actos máis demandados, cunha temática moi variada: as Irmandades da Fala, a Xeración Nós, a emigración e os seus efectos económicos e sociolóxicos para Galiza, o Século XIX, a poesía galega, Castelao, o teatro galego, o Rexurdimento, o ensino, Cabanillas... Temas que evidencian o saber enciclopédico que Manuel María foi atesourando no seu intelecto.

Manuel María acepta cada invitación ou chamada recibida desde calquera punto de Galiza. Intervén na presentación de Raimón no concerto que dá en maio de 1967 diante de dous mil estudantes universitarios galegos. E tamén nos actos de presentación da Nova Canción Galega no nadal de 1968 en Santiago e en xaneiro de 1969 en Madrid. Co acto celebrado en Madrid chegan as represalias franquistas: por unhas supostas alteracións da orde pública, Gobernación imponse unha multa de 75.000 pesetas que tivo que pagar e pagou coa axuda de amigos de dentro e fóra de Galiza.

En 1968 crea as Edicións Xistral e comeza a publicación da colección de poesía Val de Lemos, na que saen doce libros de versos entre 1968 e 1975 de autores preferentemente novos como Fiz Vergara Vilariño, Darío Xohán Cabana, Margarita Ledo..., e tamén de poetas consagrados: Celso Emilio Ferreiro, Bernardino Graña e o propio Manuel María, entre outros.

Ao pechar esta colección, en 1975, co libro de versos *Non vexo Vigo nin Cangas*, de Bernardino Graña, doa ao recién creado Frente Cultural da Asemblea Nacionalista-Popular Galega (AN-PG) a propiedade de Edicións Xistral, co fin de dotar ao nacionalismo galego dun soporte editorial, imprescindible para o seu desenvolvemento cultural e político.

En colaboración coa casa discográfica catalá EDIGSA, inicia a edición de discos da Nova Canción Galega, sendo o primeiro disco desta colaboración os seus *Poemas ditos coa súa voz*.

En 1970 inaugura en Monforte a Librería Xistral, co fin de achegar o libro galego ás xentes do Val de Lemos.

Neste ano a Real Academia Galega noméao correspondente, segundo a proposta presentada dous anos atrás polos académicos Xosé M.ª Álvarez Blázquez, Fermín Bouza Brei e Francisco Vales Villamarín.

E segue a escribir. O amor e a defensa de Galiza explican a existencia da súa obra poética, que, ao ser censurada en parte ou totalmente polo aparato de control da ditadura franquista, ten que acollerse aos camiños do exilio: *Versos pra un país de minifundios* (1969), *Versos pra cantar en feiras e romaxes* (1969) e *Remol* (1970) teñen que saír en Buenos Aires e Montevideo; en Galiza só aparecen *Proba documental* (1968), *Os soños na gaiola* (1968) e *Canciós do lusco ó fusco* (1970). Inéditos seguen dous libros de poemas: *Acusación privada* e *Palabras pra lle decir á propia terra*.

E ese amor por Galiza tamén explica os tres relatos curtos: *As augas van caudales* (1965), *Os alugados* (1966) e *O Xornaleiro* (1971) que escribe a mediados dos sesenta, nos que conta as loitas dos labregos contra dos encoros, os traballos das cuadrillas de segadores que cada verán ían facer as segas traballando de sol a sol e a vida dun neno labrego inmerso nun universo de miseria. O terceiro saíu en Buenos Aires, despois de recibir o Premio de Narrativa do Centro Galego de Buenos Aires 1969.

No campo teatral cómpre destacar *Barriga Verde* (1968), farsa na que recrea as súa vivencias como espectador do teatriño do Barriga Verde, habitual nas festas do San Froilán lugués até 1954.

E nos setenta, os seus traballos seguen.

Segue a cultivar a poesía coa mesma intensidade de outrora; dos nove poemarios escritos, consegue publicar sete condenados a apareceren no exilio: *Odas pra un tempo de paz e de ledicia* (Porto, 1972); *Aldraxe contra a xistra* (Xenebra, 1973), *Informe pra axudar a alcender unha cerilla* (Montevideo, 1973) e *Laió e cramor pola Bretaña* (Lisboa, 1973). En Galiza só saen despois de 1975: *Cantos rodados pra alleados e colonizados* (1976), *Poemas pra construír unha Patria* (1977), *Poemas ó Outono* (1977), *O libro das baladas* (1978) e *Brétemas do muiñeiro* (2000).

Ao tempo, segue a escribir teatro, atendendo a tres motivacións: participar nos certames teatrais, non só coa arela de ganar senón tamén, e sobre todo, para evitar que esmorezan por falla de textos (con *Farsa de Bululú*, publicada en 1992, gana o Premio de Teatro Abrente 1973, de Ribadavia; e en 1975, volve ser premiada no mesmo certame *A Revolución de 1946* ou *Abril de lume e ferro*, publicada en 1989); atender as demandas de grupos de teatro (*Auto trascendental da escola tradicional*, estreado en 1977) ou de amigos que queren escenificar unha peza de monicreques para os seus fillos (*Aventuras e desventuras dunha espiña de toxo chamada Berenguela*, estreada en 1975 e publicada en 1979); e aproveitar as potencialidades didácticas e analíticas que a linguaxe teatral soporta e ofrece, e que a converten nun potente recurso de concienciación.

Tamén escribe *Auto da costureira*, *Semente de dramón dos medios de comunicación*, *Auto do maio esmaiolado* e *A lúa vai encoberta*, publicadas en 1973, 1978, 1982 e 1992 respectivamente.

E, con menor intensidade, segue a cultivar a narrativa, ora coa estrutura da fábula –*Krikoi*, *Fanoi* e *Don Lobonís* (1973)–, ora coa arquitectura de novela –*O solpor é sempre roxo* e *O trebón brúa de lonxe*, inéditas–.

O día 27 de xullo de 1976 recibe Manuel María o vixésimo oitavo, e tamén último, premio literario; fállase o I Concurso de Guións Cinematográficos Nós, correspondéndolle o primeiro premio de longametraxes ao guión intitulado *Abril de lume e ferro*.

Dezaseis dos premios corresponden a poemas presentados a certames ou Xogos Florais (Concurso poético de Primavera 1957 de Vigo, Concurso Poético do Corpus 1958 de Lugo, Xogos Florais da Coruña 1960, Xogos Florais de Foz 1966, Xogos Florais Rosalía de Castro 1971 de Vilagarcía de Arousa...), sete a obras de teatro (Vilar Ponte de Teatro 1960 do Centro Galego de Buenos Aires; Castelao de Teatro Galego 1964 da Asociación Cultural O Galo de Santiago; e os Abrente de Teatro Galego de 1973 e 1975), dous a poemarios (Premio Castelao de Poesía 1951 e Premio Pondal de Poesía 1954, os dous do Centro Galego de Buenos Aires) e os tres restantes recíbeos por uns contos (Centro Galego de Buenos Aires 1969), un ensaio (Concurso Nieto Pena 1964 da Radio TV francesa, de París) e o citado guión.

Nos anos seguintes, os premios e distincións irán chegando sen demandalos.

1978- 1985

O trienio 1978-1980 é a etapa máis significativa da transición política española. O que neses anos se acordou e fixou decidiu o futuro: o texto constitucional, aprobado a finais de 1978 e o Estatuto de Autonomía, aprobado a finais de 1980, estableceron os marcos de xogo político.

O traballo político, semiclandestino até entón, medra: ás xuntanzas informativas engádense as intensas campañas electorais, ora como candidato ao Senado do Estado, ora como candidato a Alcalde de Monforte, sendo elixido concelleiro en 1979, cargo que exerceu até 1983 deixando no Concello de Monforte abondosas mostras da súa capacidade de traballo, das súas conviccións democráticas e da súa defensa dos intereses das clases populares.

Ao aproximármonos aos traballos e días de Manuel María neste trienio descubrimos que escribe catro novos poemarios: *Catavento de neutrós domesticados* (1979), *As rúas do vento ceibe* (1979), *Poemas da labarada estremecida* (1981) e *Cecais hai unha luz*, que apareceu en 2010.

E descubrimos que medran as colaboracións xornalísticas, ao iniciar a sección “Andando a Terra” no xornal *A Nosa Terra*, que en decembro de 1977 sae de novo en Galiza. Son 163 os artigos publicados nestes anos, maioritariamente en *A Nosa Terra*, pero tamén en *El Progreso* (Lugo), *La Región* (Ourense) e programas de festas ou boletíns de asociacións culturais.

O seu traballo de divulgación cultural lévao por Galiza e Europa durante sesenta xornadas, ora impartindo aulas de Historia de Galiza en Viveiro ou Sarria, ora falando da narrativa galega en Lugo ou en Santiago, ora recitando os seus versos ou falando dos seus libros e da súa experiencia poética.

O lustro 1981-1985 será para Manuel María un tempo de superacións. Contabilizamos 126 actos culturais, dos que 43 son conferencias e aulas, 27 recitais, 20 presentacións de libros, e tamén congresos de escritores, coloquios ou mesas redondas, pregóns... e sinaturas de libros, participacións como mantedor, xurado... teatrais.

As cifras son frías, neutras, pero testemuñais dun incansábel ir e vir polos camiños de Galiza para, analizar, debater, falar dos problemas, esencia e esperanzas que conforman as esencia, materia e singularidade da realidade galega. Fai cinco visitas a diversas cidades de Portugal (febreiro e setembro de 1982, marzo de 1983, maio de 1984 e xaneiro de 1985), tres ao País Vasco (febreiro de 1982 e maio e decembro de 1985), dúas a Suíza (maio de 1981 e maio de 1983), unha a Cataluña (xuño de 1984) e unha a Venezuela (maio de 1981). Ademais, fala en Lugo, Ourense, A Coruña, Vigo, Guitiriz, O Carballiño, Noia, Bembrive, Ribas de Sil, Cea...

Non sabe dicir **non** á chamada ou invitación que desde calquera punto de Galiza un colectivo cultural, veciñal ou profesional lle faga.

E tampouco di **non** á colaboración literaria ou xornalística en calquera medio de comunicación que teña como obxectivo a difusión ou espallamento da cultura galega.

Neste lustro saen dous poemarios escritos en anos anteriores: *Poemas da labarada estremecida* (1981), escrito en 1980, e *Escolma de poetas de Outeiro de Rei* (1982), escrito entre 1960 e 1980; e prepara outros libros, que citamos por orde de escritura: *O camiño é unha nostalxia* (1985), *Versos do lume e o vaga-lume* (1982), *A luz resuscitada* (1984), *Cantigueiro de Orcellón* (1984), *As lúcidas lúas do outono* (1988), *Oráculos para cavaliños do demo* (1986) e *Ritual pra unha tribu capital de Concello* (1986). É dicir, por primeira vez todo canto escribe é publicado, aínda que algúns títulos agardan cinco anos para aparecer.

No plano teatral, cómpre sinalar a creación de tres novos autos: *Auto do camiñante* (1985), *Auto do pescador de cana* (1986) e *Entremés da OTAN* (1986).

Supor para semellante esforzo divulgador cultural, literario e político-social obxectivos de proxección persoal ou meritaxes funcionarias ao uso é desacertado. Despois de tantos anos de xenerosidade e entrega literaria, cultural e política, segue Manuel María onde estivo sempre: no seu posto de galego de a pé, comprometido coa transformación social e política de Galiza e traballando arreo en todas as fronteiras que o día a día lle ofrece. É ese mesmo compromiso e a consecuencia e congruencia do seu pensamento e praxe política o que o leva a presentar a súa baixa militante na UPG ao acordar esta organización xurar a Constitución española, para poder manter a súa presenza no parlamento galego, do que antedemocraticamente foran expulsados os nacionalistas anos atrás ao negarse a cumprimentar tal formalidade. Con todo, a militancia nacionalista segue e mantense.

1986-2004

Dúas décadas de convivencia en democracia e cuns gobernos autónomos non supuxeron cambios positivos na situación socioeconómica e cultural de Galiza.

Na entrevista que o día 15 de setembro de 1995 lle fan na Coruña, momentos antes de iniciarse a Homenaxe nacional que a AS-PG lle organizara, Manuel María analiza a problemática de Galiza despois de tres lustros de política autonómica e dous de política económica da UE, a “Europa dos comerciantes”. O balance non pode ser máis negativo: “a sociedade galega non evolucionou moito dende o século pasado, porque hai unhas cidades máis ou menos influídas polo españolismo e o resto está reproducindo case o caciquismo do século pasado”.

Pola contra, no plano persoal, o balance desta década é positivo. De plenitude falamos no seu traballo de creación literaria, diversificado e compensado: concede parella atención á creación poética, teatral, narrativa, ensaística e xornalística.

Aínda que son catorce os libros de versos publicados, cinco pertencen ás etapas anteriores, polo que son sete os que escribe nesta, entre 1986 e 1995, ano no que remata a súa creatividade poética: *Sonetos ao Val de Quiroga* (1988), *Compendio de orballos e incertezas* (1991), *A Primavera de Venus* (1993), *Cantigas e cantos de Pantón* (1994), *Poemas para dicirlle a dúas lagoas* (1994), *Sonetos á Casa de Hortas* (1997) e *Os lonxes do solpor* (2012), do que anticipara unha ducia de poemas nunha separata do *Boletín Galego de Literatura* (1993).

As obras teatrais publicadas nestes anos son catorce, pero catro delas –*Abril de lume e ferro* (1989), *Unha vez foi o trebón* (1992), *Farsa do Bululú* (1992) e *A lúa vai encoberta* (1992)– tiveron a súa redacción nos anos setenta. Fronte a estas catro obras, que constitúen o núcleo central da súa dramaturxia e son valiosas achegas para a conformación do corpus textual do teatro galego, as dez restantes, pezas breves, retranqueiras en casos, satíricas ou esperpénticas noutros, dan testemuño dos aconteceres do tempo no que foron escritas ou de vivencias persoais: *Entremés*

da OTAN, *Brevísimo Auto de Outono, Auto do Castromil ou a revolución dos baúles, Novo entremés famoso da pesca do río Miño* ou *Auto do regato do Cepelo*.

A obra narrativa ten especial interese e atención a partir de 1989. Un caderno de viaxe, *Cupreso e lirio* (1989), catro contos e relatos breves en diversas coleccións, a triloxía de Manuel de Paderna (*A tribo ten catro ríos, Cando o mar foi polo río e Viaxes e vagancias de M.P.*, de 1991, 1992 e 1994) e a axenérica *Novena a Santa Isabel, por un devoto de Outeiro de Rei*, de 1995, compoñen un interesante corpus narrativo no que as lendas e a recreación do mundo da infancia teñen especial protagonismo.

Destacada é tamén a súa obra ensaística e de análise. Desde sempre cultivou o ensaio, coa lucidez e rigor dun excelente lector do día a día que ten, ademais, información absolutamente fidedigna e privilexiada, por ser coprotagonista da realidade da que fala ou na que se sitúa o seu estudo, e que posúe unha innata curiosidade que o leva a indagar, reflexionar e estudar calquera tema ou materia.

Podemos sinalar dúas etapas ensaísticas: a primeira vai de 1958 a 1972; nela predominan os estudos sobre a literatura galega; “Notas encol da poesía de Fermín Bouza-Brei” (1958), “A poesía galega de Celso Emilio Ferreiro” (1964), *Noticia da vida e poesía de Xosé Crecente Vega* (1968), “Noticia del Teatro Gallego” (1970) e “Noticia da poesía galega de posguerra” (1972); aínda que tamén trata outros temas ou campos: *Raimón, poeta do noso tempo* (1967), “A nova canción galega á altura do ano 70” (1968) ou “A Terra Cha” (1971).

A segunda, enche a etapa que nos ocupa. A temática segue a ser preferentemente literaria: “A oratoria de Ramón Otero Pedrayo” (1987), *Gabriel Aresti: Albre e Pedra* (1988), *O tema da emigración na poesía galega* (1989), *Ánxel Johán. Sonetos de vida e morte* (1991), *A presenza do mar na poesía galega* (1991), “Lembranza de Vicente Risco” (1993), “Noticia de don Primitivo Rodríguez Sanjurjo” (1994), “Lembranza de Alba” (1994), “Algo da vida da posguerra en Outeiro de Rei da Terra Cha” (1995), *Poetas entre a tradición e a modernidade. Luís Amado Carballo e a súa escola poética* (1997), *A recuperación da narrativa en galego: Ánxel Fole* (1997) ou “Do Rexurdimento á renovación poética dos oitenta” (1998).

Nunha e noutra etapa, as análises realizadas denotan unha aproximación lúcida e reflexiva a través dunha lectura atenta da obra; non é unha crítica adscrita a ningunha escola ou tendencia, pero si profunda, nidia, limpa de retoricismos escolásticos e rigorosa.

A actividade cultural nesta década intensifícase considerabelmente. Os actos que temos censados entre 1986 e 1995 son 318, dos que 17 corresponden a representacións das súas obras e dous a lecturas poéticas.

Os actos de protagonismo directo son 299, o que nos ofrece unha media de 30 actos/ano, media que se mantén nos anos seguintes (1996-1999).

A terceira parte dos actos son conferencias ou aulas (104), mesas redondas e coloquios (52) e ofrendas e pregóns (33).

Tamén son relevantes os datos dos recitais, ben compartidos e colectivos, ben individuais (71).

Pola contra, os actos menos esixentes, son tamén os de menor contía. Isto proba a importancia desta actividade, non realizada para gloria e satisfacción persoal senón como servizo á causa de Galiza.

De plenitude falamos tamén no campo xornalístico. 1989 marca a fronteira entre a colaboración en *A Nosa Terra*, mantida ao longo de once anos (1978-1988), e a nova colaboración en *El Correo Gallego* (desde 1989), nos que o testemuño persoal conforma unha amplísima galería de seres nos que o latexo humanizador impregna cada trazo, cada vivencia, cada lembranza evocada.

Unha escolla dos seus artigos en *El Correo Gallego* saen no volume *Homes, feitos e palabras* (1996). Unha escolla semellante aparecera en 1990 co título *Manuel Hortas Vilanova. Andando a terra (1977-1987)*, mais neste caso os artigos recompilados pertencían ás súas colaboracións no xornal *A Nosa Terra*.

Como galego, sentiu sempre a necesidade de participar en todas as fronteiras, loitas e campañas que a sociedade galega abre para defenderse daqueles que zugan e destrúen as nosas riquezas e a nosa cultura. A súa militancia galega, exercida desde finais de 1985 sen adscrición a siglas, segue tan viva como sempre. Tal militancia é unha necesidade, pois, como el mesmo ben di, só con actos culturais, poesía, teatro, narrativa ou ensaio non se consegue mudar o rumbo dun pobo. É necesaria a acción política. De feito, a ausencia de militancia non é, segundo el ten dito, “ningunha virtude, senón un demérito”.

Estes tres lustros son, pois, unha proxección cuantitativa e cualitativamente mellorada do seu vivir. Máis obra, máis actos e, tamén, máis recoñecemento popular. A evidencia témola nas homenaxes, sinxelas e recollidas unhas, multitudinarias e abertas outras, que varias asociacións culturais e colectivos galegos lle tributan; e tamén nos premios, galardóns e recoñecementos ao traballo cultural, político e literario desenvolvido a prol de Galiza.

- En 1990 recibe o Premio Celanova. Casa dos Poetas e o O Grelo Douro 1990, de Lugo, ademais de ser nomeado Fillo Adoptivo de Monforte de Lemos polo Concello de Monforte;
- en 1991 é elixido Roi Xordo da Irmandade dos Viños Galegos e Amigo de Quiroga;
- en 1992 é elixido Lucense del Año;
- en 1994 recibe o Pedrón de Ouro;

- en 1995 o Concello de Lugo dálle o seu nome a unha rúa da cidade, distinción que tamén lle farán os concellos de Monforte, Pobra do Caramiñal e Outeiro de Rei nos anos seguintes;
- en 1997 recibe o Premio Irmandade do Libro 1996, a Librería Casalderrey de Marín crea o Premio de Poesía Manuel María e a AELG entrégalle a “Letra E” no marco da homenaxe “O escritor na súa terra”;
- en 1998 inaugúrase a Casa de Cultura de Foz, que leva o seu nome;
- en 1999 recibe o Premio Otero Pedrayo, compartido con Uxío Novoneyra;
- e no 2003 le o seu discurso de entrada na Academia Galega como académico numerario.

Só dous datos máis para rematar: no outono de 1994, ao cumprir os sesenta e cinco anos, xubilouse laboralmente; e en abril de 1998, despois de traspasar a Librería Xistral, Saleta e Manuel María trasladan a súa residencia á Coruña para residir desde entón no barrio de Monte Alto, a carón do mar.

A morte sorprendeuno en setembro de 2004 sen ver cumprido o seu soño dunha Galiza dona de seu, capaz de enfrontar o futuro con esperanza e ilusión. A conquista dese soño explica e xustifica todo o seu vivir, sinxelo, humilde, limpo e nidio coma un mencer primaveral ou un solpor outonal tan amados por el.

Quédanos a súa obra poética, inmensa e maxistral; quédanos a súa obra dramática, con achegas de excelencia; quédanos a súa obra narrativa, dunha gran valía; quédanos a súa obra ensaística e xornalística, vizosas e testemuñais da súa gran capacidade analítica e da súa inmensa sabedoría e coñecemento de Galiza; quédanos o impagábel maxisterio do seu incesante ir e vir polos camiños de Galiza e o mundo divulgando e cantando Galiza.

E quédanos tamén a excelencia da súa paradigmática humanidade, entrega, xenerosidade e amor a Galiza e a todos e todas nós, os galegos.

Por iso, ao lembrar e homenaxear a Manuel María, estamos a manter vivo e aceso o facho de amor e esperanza que iluminou o seu vivir, estamos a traballar para facer realidade o seu soño.

Como podemos comprobar, non é doado recoller nunhas poucas páxinas a riqueza da traxectoria vital de Manuel María, centrada en Galiza pero non por iso menos diversa e fecunda. Limitámonos a presentar os eixos básicos desa traxectoria, múltiple e aberta nas súas expresións e manifestacións, pero congruente e uniforme nos seus eixos e razóns de ser. O poeta, o dramaturgo, o narrador, o ensaísta, o articulista, o editor, o político, o divulgador cultural... e tamén o procurador dos tribunais son un a un e todos xuntos Manuel María, un home sinxelo e bo, xeneroso e humilde, nacionalista e demócrata, tolerante e comprensivo, paradigma e símbolo dos mellores valores humanos.